

Γεωργίου Μπαμπινιώτη: Η ηθική της γλώσσας στον Χρυσόστομο

[/ Ορθόδοξες Προβολές](#)

Του Γεωργίου Μπαμπινιώτη - Καθηγητού Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Είναι γνωστό ότι στους Τρεις Ίεράρχες όφείλεται κατ' έξοχήν ή υπέρβαση τής αντιθέσεως Έλληνισμού και Χριστιανισμού και ή οικόδομηση του έλληνοχριστιανικού ιδεώδους. Είναι επίσης γνωστό ότι οι τρεις Μεγάλοι Πατέρες τής Όρθοδοξίας και άκαταγώνιστοι κήρυκες τής χριστιανικής πίστεως άπεδείχθησαν και έξαιρετικής έλληνικής παιδείας άνδρες υπήρξαν.

Ό νεότερος από τούς τρεις Πατέρες τής Όρθοδοξίας (γεννήθηκε γύρω στο 350), καταγόμενος από τήν Άντιόχεια τής Συρίας, δηλ. από τήν Άνατολή κι αυτός, μαθητεύει για λίγο στον φιλόσοφο Άνδραγάθιο αλλά, κυρίως, σπουδάζει κοντά στον φημισμένο ρήτορα Λιβάνιο (στον όποιο έμαθήτευσε και ό Μέγας Βασίλειος). Ό Χρυσόστομος- αντίθετα προς τον Βασίλειο και τον Γρηγόριο - είναι και ό μόνος από τούς τρεις πού φοίτησε σε Θεολογική Σχολή, στην Σχολή τής γενέτειράς του Άντιόχειας, όπου φοίτησε κοντά στον Καρτέριο και Διόδωρο. Μέ τέτοιες σπουδές είναι φανερό ότι ό Ίωάννης, όπως και οι άλλοι δύο Πατέρες, όπλίστηκε μέ σπάνια για συγχρόνους του Χριστιανούς παιδεία, από τήν όποίαν και βαθιά γνώση απέκτησε και κυρίως καλλιέργεια του νοϋ και τής γλώσσας, πού άκονίστηκε στη φιλοσοφία και στη ρητορική: ό Γρηγόριος διδάσκει ρητορική. Ό Βασίλειος και ό Ίωάννης έφαρμόζουν τή ρητορική στα δικαστήρια, άσκώντας, ό,τι σήμερα θά όνομάζαμε δικηγορία. Και οι τρεις τους σύντομα έγκαταλείπουν τό έπάγγελμα πού άρχισαν νά άσκοϋν, για νά άφοσιωθούν ολοκληρωτικά στον λόγο του Θεού, στην όρθόδοξη πίστη και διδασκαλία.

Ό Ίωάννης ό Χρυσόστομος είναι ιδιαίτερα προσεκτικός έως έπιφυλακτικός προς τίς «έξωθεν μαθήσεις». Φοβάται τίς παρεξηγήσεις πού μπορεί νά γεννήσει ή πρώιμη διδασκαλία τους στα παιδιά σε σχέση μέ τά διδάγματα τής Έκκλησίας. Άς μήν ξεχνάμε ότι ή κύρια σπουδή του Χρυσόστομου υπήρξε ή θεολογική και

λιγότερο-σέ σχέση μέ τούς δύο άλλους-έλληνική.

Άξιοσημείωτο, έν τούτοις, είναι ότι, άν ένας άπό τούς τρείς ύπήρξε πιό κοντά στόν έλληνικό λόγο και έπηρεάστηκε περισσότερο άπό αύτόν, ήταν άκριβώς ό Χρυσόστομος, γιά τόν όποίο ό μεγαλύτερος κλασικός όλων τών έποχών, ό Γερμανός Ulrich von Wilamowitz, είχε πει: « Είναι ένας γνήσιος Άττικιστής.... Όλοι οί Έλληνες τής έποχής του, άκόμη και οί πιστοί τής Πλατωνικής Άκαδημίας και οί συνεχιστές του Πλάτωνος, είναι βάρβαροι κακοτέχνες συγκρινόμενοι μέ αύτόν τόν έκ Συρίας χριστιανό, ό όποίος περισσότερο άπό τόν Άριστείδη άξίζει νά συγκριθεί ως πρός τό ύφος μέ τόν Δημοσθένη...Πρέπει νά παραβάλει κανείς (τίς όμιλίες του Χρυσοστόμου) μέ τά Ύπομνήματα του Πρόκλου στόν Πλάτωνα, γιά νά άντιληφθεί ποιός είναι στην πραγματικότητα ό κληρονόμος του σωκρατικού πνεύματος...Τό άττικό ύφος του Χρυσοστόμου δέν είναι άπλώς ένα μέσο πού τό διδάχτηκε, αλλά είναι ή άρμονική έκφραση μιās άττικής ψυχής». (Die Griechische und Lateinische Literatur und Sprache, Berlin 1905, σελ . 212).

Ό ιερός Χρυσόστομος, λοιπόν, περισσότερο μέ τό προσωπικό του παράδειγμα και τήν άπαστρέπτουσα στόν λόγο του έλληνική παιδεία δίδαξε, στην πράξη, τήν άξία τών έλληνικών γραμμάτων. Ήξερε καλά ό διασημότερος ρήτορας του 4 ου αιώνα και δάσκαλος του Χρυσοστόμου, ό Λιβάνιος, όταν, στην έρώτηση ποιόν θά ήθελε γιά διάδοχό του, άπάντησε: «(Ίωάννην), ει μή τουτον Χριστιανοί έσύλησαν »! (Σωζομενοϋ, Έκκλ. Ίστορ. 8,2).

Εϊδικότερα, ως πρός τήν γλώσσα, τό νέο πού φέρνουν οί Τρείς Ίεράρχες και περισσότερο άπ' όλους ό Χρυσόστομος είναι, θά έλεγα, μία «ήθική τής γλώσσας»: ή χρήση τής γλώσσας όπως ταιριάζει στό ήθος ενός χριστιανού. Ζητήματα γλωσσικής παιδείας, τό θέμα τής άσκησης σ' ένα γλωσσικό ήθος και τό μόνιμο πρόβλημα τής έξασφάλισης μιās ποιότητας στή γλωσσική έπικοινωνία επανέρχονται στά κείμενα του Χρυσοστόμου και άποτελοϋν πηγή σοφίας άπό τότε μέχρι σήμερα. Θά σταθώ ένδεικτικώς σε μερικά άπό τά γλωσσικά αύτά μέ διδάγματα.

Ό Χρυσόστομος, πιστεύοντας στην άγιότητα τής γλωσσικής έπικοινωνίας του άνθρώπου (άφοϋ ή γλωσσική έπικοινωνία ως προσευχή είναι συγχρόνως και έπικοινωνία του άνθρώπου μέ τόν Θεό) προτρέπει νά μή μολύνουμε τήν γλώσσα και νά τή διατηροϋμε «άντάξια του Θεοϋ», στόν όποίο άπευθυνόμαστε μ' αύτήν. Γιατί «ή γλώσσα ως προσευχή γίνεται τό χέρι πού άγκαλιάζει τά γόνατα του Θεοϋ»: «Μή δή καταισχύνης τήν γλώτταν· ποιήσον άξίαν του παρακαλουμένου Θεοϋ» (ΕΠΕ 11, 98). «Χείρ έστιν ή γλώττα τών εύχομένων και δι' αύτής κατέχομεν τά γόνατα του Θεοϋ» (ΕΠΕ 11, 96).

Ὁ καλὸς ὁ λόγος, ἢ καλὴ κουβέντα στὸν ἄλλο εἶναι εὐλογία· συχνά εἶναι καλύτερος ἀπὸ τὸ νὰ δώσεις στὸν ἄλλον κάτι: «Εὐλογίας τὴν γλῶσσαν ἔμπλησον, ἔλεημοσύνης πολλῆς. Ἔστι γάρ καὶ διὰ ρημάτων ἔλεημοσύνην ποιεῖν· κρεῖττον γάρ λόγος ἢ δόσις» (ΕΠΕ 11, 98-100).

Βαθὺς γνώστης τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος ὁ Χρυσόστομος ξέρει καλά τί σημαίνει γιὰ τίς ἀνθρώπινες σχέσεις ὁ τρόπος πού μιλάμε ὁ ἕνας στὸν ἄλλο, ἢ καλὴ ἢ κακὴ γλωσσικὴ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς ἄλλους. Ὅλες οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις περνᾶνε μέσα ἀπὸ τὴν γλῶσσα καὶ τὸν τρόπο πού ἐκφραζόμαστε. Ἔτσι ἡ γλῶσσα, κατὰ τὴν ῥῆση τοῦ Χρυσοστόμου, γίνεται «βασιλικὸ ἄτι» νὰ πετᾶς ἢ καὶ «διαβολικὸ ὄχημα» πού σέ ὀδηγεῖ στὴν καταστροφή. Κύρια εὐθύνη τοῦ καθενός μας, λοιπόν, εἶναι νὰ χαλιναγωγήσουμε τὴ γλῶσσα μας, νὰ μετρᾶμε καὶ νὰ ἐλέγχουμε καλά τὰ λόγια μας. Τὴ γλῶσσα καὶ τὰ μάτια σου, μᾶς λέει ὁ Χρυσόστομος: « Ἐν χειρὶ γλώσσης ζωὴ καὶ θάνατος» καὶ «Ἀπὸ τῶν λόγων σου δικαιοθήκη καὶ ἀπὸ τῶν λόγων σου κατακριθήκη». Μᾶλλον τοίνυν τῆς κόρης φύλαττε τὴν γλῶτταν. Ἴππος ἐστὶ βασιλικὸς ἢ γλῶσσα. Ἄν μὲν οὖν ἐπιθῆς αὐτῇ χαλινόν καὶ διδάξης βαδίζειν εὐρυθμα, ἐπαναπαύσεται αὐτὴ καὶ ἐπικαθεῖται ὁ βασιλεύς· ἂν δέ ἀχαλίνωτον ἀφῆς φέρεσθαι καὶ σκιρτᾶν, τοῦ διαβόλου καὶ τῶν δαιμόνων ὄχημα γίνεται (ΕΠΕ 11, 96-98).

Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο θυμόμαστε τὴ συχνὰ ἐπαναλαμβανόμενη φράση « ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων » (ποιὰ λέξη, ποιὰ λόγια ἄφησες νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸ στόμα σου). Ὁ Χρυσόστομος παίρνει τὴ φράση αὐτὴ, τὴ συμπληρώνει μὲ τὸ δικό του τρόπο καὶ δημιουργεῖ μία πολὺ παραστατικὴ εἰκόνα γιὰ τὸ πῶς ὁ Θεὸς ἔδωσε στὸν ἄνθρωπο δύο στάδια ἐλέγχου τῶν λόγων πού βγαίνουν ἀπὸ τὸ στόμα του: τὰ δόντια καὶ τὰ χεῖλη. Μ' αὐτούς τοὺς δύο φραγμούς, κατὰ τὸν Χρυσόστομο, μπορεῖ κανεὶς νὰ χαλιναγωγήσει τὰ λόγια του: « Διπλῶ τειχίῳ περιέβαλεν τὴν γλῶσσαν ὁ Θεός, τῷ τῶν ὀδόντων διαφράγματι καὶ τῇ τῶν χειλέων περιβολῇ, ἵνα μὴ ραδίως καὶ ἀπερισκέπτως ἐκφέρῃ τὰ ῥήματα τὰ μὴ προσήκοντα. Χαλίνωσον αὐτὴν ἔνδον (ΕΠΕ 30, 538).

Ὁ Χρυσόστομος ἐπιμένει πολὺ στὸ κακό πού μποροῦν νὰ κάνουν τὰ ἄκριτα λόγια, οἱ λεκτικὲς ἀπρέπειες καὶ ἐπιθέσεις, οἱ κακολογίες, οἱ δυσφημήσεις, τὰ γλωσσικὰ ἀτοπήματα ἑνός « ἀπύλωτου στόματος», πού λέει ἀπὸ παλιά καὶ μέχρι σήμερα ὁ λαὸς μας: «Ἀπώλοντο μὴ φυλάξαντες τὰ ἑαυτῶν στόματα» (ΕΠΕ 7, 298) καὶ «Τῆς ἀπώλειας τῆς ψυχῆς ἐστὶν ἀρχὴ τὸ ἀφύλακτον ἔχειν στόμα» (ΕΠΕ 1, 562). Οἱ φράσεις τοῦ Χρυσοστόμου, μὲ τὴν ἀπαράμιλλη τέχνη τοῦ λόγου του, ἀκούγονται ἄλλοτε σάν ἀρχαῖα ἐπιγράμματα κι ἄλλοτε πάλι σάν λαϊκὰ ρητὰ ἢ παροιμίες. Τὰ σχόλια τοῦ Χρυσοστόμου (ΕΠΕ 30, 534-6): «Οὐδέν γάρ οὕτως ἐπιτήδειον ὄργανον πρὸς τὴν ἀπάτην καὶ ἀπώλειαν ἡμετέραν ὡς γλῶττα ἀκόλαστος καὶ στόμα

ἀθύρωτον».

Αὐτό πού θέλει νά περάσει στόν χριστιανό ὁ Χρυσόστομος εἶναι ἓνα « ἦθος τῆς γλώσσας», ἓνα γλωσσικό ἦθος πού πρέπει νά διέπει τή γλωσσική διαπαιδαγώγηση τῶν νέων: Ὅχι στίς διαβολές· ὄχι στίς ὕβρεις· ὄχι στά κουτσομπολιά, ὄχι στίς βωμολοχίες. Σεβασμό στήν ιερότητα τῆς γλώσσας, εὐπρέπεια, σεμνότητα, διακριτικότητα: «Ρήματα παιδεύοντες τό παιδίον, φθέγγεσθαι σεμνά καί εὐσεβῆ. Μή τοίνυν ἔστω τάφος τό στόμα σου, ἀλλά θησαυρός (ΕΠΕ 5, 228). Παιδεύωμεν οὖν τήν γλῶτταν εὐφημον εἶναι· «παῦσον γάρ», φησί, «τήν γλῶσσάν σου ἀπό κακοῦ». Οὐ γάρ διά τοῦτο αὐτήν ἔδωκεν ὁ Θεός, ἵνα κατηγορῶμεν, ἵνα ὑβδίζομεν, ἵνα ἀλλήλους διαβάλλωμεν, ἀλλ' ἵνα τόν Θεόν ὑμνῶμεν, ἵνα ταῦτα λαλῶμεν, ἃ δίδωσι χάριν τοῖς ἀκούουσι, τά πρὸς οἰκοδομήν, τά πρὸς ὠφέλειαν» (ΕΠΕ 24, 224).

Ὅπως εἶναι φανερό, ὁ Χρυσόστομος δέν ἀναφέρεται ἀπλῶς στήν ἀποφυγή αἰσχρολογιῶν καί ὕβρεων, σ' ἓνα γλωσσικό καθωσπρεπισμό δηλ., ἀλλά σ' ἓνα βαθύτερο «ἦθος γλώσσας», ὅπου δέν ἔχει θέση κάθε εἴδους γλωσσική ἀναξιοπρέπεια, εὐτέλεια ἢ παρεκτροπή.

Μιλώντας, ὅμως, γιά ἦθος καί ἠθική γλώσσας, ὅπως τή διδάσκει ὁ Χρυσόστομος ὀδηγούμεθα αὐτομάτως στό πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς χαλιναγώγησης, τῆς γλωσσικῆς ἐγκράτειας καί αὐτοσυγκράτησης, στό πῶς μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἐλέγξει τά λόγια του καί, δι' αὐτῶν, τά νοήματα. Μέ ποιόν τρόπο μπορεῖ μέσω τοῦ «πῶς» νά δαμάσει τό «τί» στήν ὅλη γλωσσική ἐπικοινωνία του, ἐξασφαλίζοντας συγχρόνως αὐτό πού λέμε «ποιότητα λόγου». Οἱ σκέψεις τοῦ Χρυσόστομου:

«Τόν ἠθικώτερον γυμνάσωμεν λόγον· παιδεύσωμεν τήν ἡμετέραν γλῶτταν χαλινόν ἔχειν καί μή πάντα ἀπλῶς ἐκφέρειν τά ὑπό τῆς διανοίας· μή κακηγορεῖν τούς ἀδελφούς, μή ἀλλήλους δάκνειν καί κατεσθίειν. Τῶν δακνόντων τά σώματα χεῖρους εἰσίν οἱ διά λόγων τοῦτο ποιοῦντες».

Ποιός θά μᾶς προφυλάξει ἀπό τήν γλωσσική ἀκράτεια, ἀπό τήν ἀμετροέπεια καί ἀπό τά δεινά πού αὐτή ἐπιφέρει; Ὁ λογισμός, ἡ σκέψη καί ἡ περίσκεψη, ἀπαντᾷ ὁ Χρυσόστομος. Τά λόγια τοῦ Χρυσόστομου: «Τίς δ' ἂν γένοιτο φυλακή ἄλλη ὁ λογισμός (...); Τοῦτον στήσον πυλωρόν καί φύλακα καί οὐδέποτε ἀνοίξει τήν θύραν ταύτην ἀκαίρως, ἀλλ' εἰς καιρόν καί ἐπί κέρδει καί μυρίοις ἀγαθοῖς (ΕΠΕ 7, 302).

Γιά νά προσθέσει στοχαστικά ὁ σοφός Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας πῶς καί ἡ σιωπή ἔχει τή θέση της στόν ἄνθρωπο. Εἶναι κι αὐτή τρόπος ἐπικοινωνίας καί μάλιστα ιδιαίτερα δηλωτικός καί ἔντονος: «Ἔστι γάρ ὅτε ἡ σιγή μᾶλλον ὠφέλησε λαλιᾶς, ὥσπερ καί λαλιά μᾶλλον σιγῆς. Διά δὴ τοῦτο καί ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος ἔλεγε : «Καιρός τοῦ σιγῆσαι καί καιρός τοῦ λαλῆσαι (...)» καί πιό ἐπιγραμματικά: «τότε

γάρ δεῖ φθέγγεσθαι μόνον, ὅταν τῆς σιγῆς τά λεγόμενα χρησιμώτερα ᾗ» (ΕΠΕ 7, 296).

«Ὁ τὴν γλῶτταν χρυσορρήμων» Ἰωάννης, ὁ πνευματικός αὐτός κολοσσός, δέν ἐπιβλήθηκε μόνο γιὰ τὴ δύναμη τῆς σκέψης του καί τὰ ἀπαράμιλλα διδάγματα τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητας πού συνέλαβε, ἀλλά καί γιὰ τὴ βαθιά γνώση καί δημιουργική ἀξιοποίηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Σπάνια ἡ θεολογική πένα ἔφθασε σέ τόσο ὑψηλό ἐπίπεδο ἐκφραστικῆς δύναμης εἴτε στίς εὐχές τῆς Θείας Λειτουργίας εἴτε στήν ἐξήγηση τῶν Εὐαγγελίων εἴτε στίς καθαρὰ θεολογικές πραγματείες του. Ἡ εὐστοχία τῶν λέξεων πού χρησιμοποιεῖ στόν δύσβατο χῶρο τῶν χαρακτηρισμῶν καί ιδιοτήτων, δηλ. στό χῶρο τοῦ ἐπιθέτου, ἰδίως στίς ἀναφορές στά πρόσωπα τῆς Τριαδικῆς θεότητας, δείχνει τό μέγεθος τῆς γλωσσικῆς του ἱκανότητας. Τό ἴδιο παρατηρεῖται καί στή δημιουργία νεολογισμῶν πού ξεπερνοῦν τά ὅρια τῆς συμβατικῆς γλώσσας. Ὅμοια κινεῖται καί στόν καθοριστικό γιὰ τὴν ἐπικοινωνία χῶρο τοῦ ρήματος. Καί βέβαια ὅλα αὐτά συνδυασμένα μέ τό χάρισμα τῆς ποιητικότητας τοῦ λόγου, τὴ δύσκολη τεχνική τοῦ ρυθμοῦ, τό παιχνίδι τῆς συνηχίας, τὴν ἀξιοποίηση τοῦ συντακτικοῦ παραλληλισμοῦ καί τῆς μεταφοῆς πού κάνουν τόν λόγο ἐλκυστικό παράλληλα πρός τόν λεπτό διανοητικό πλοῦτο καί τὴν ρώμη τῶν ἐπιχειρημάτων του, ὅταν χρειάζεται νά ὑποστηρίξει δογματικά θέματα.

Ἡ γραφή, τό ὕφος καί ἡ ποιότητα τοῦ χρυσοστομικοῦ λόγου συναγωνίζονται τὴ δυναμικότητα τῆς γλώσσας τοῦ Παύλου καί τὴν ποιητικότητα τῶν στίχων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Χρυσοστομικὸ Συμπόσιο, Ἐκδόσεις Ἀποστολικὴ Διακονία - Χρ.Ἐκδοσης: 2007

Ἐκ τοῦ ιστοτόπου Ἐνορίας Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίας Ζώνης Πατησίων agiazoni.gr